

**Майбутнє за минулим: реконструкція Державної бібліотеки Беязід
(м. Стамбул, Туреччина)**

Реалізація стратегій стійкості та екологічності, що наразі є ключовими проблемами в усьому світі, міцно вкорінюється і в бібліотеках. Як основа для ініціатив у сфері сталого розвитку, у багатьох країнах світу поширюється повторне використання старих будівель для бібліотек.

Адаптивне повторне використання та перепрофілювання будівель, які змінили своє первісне призначення для різних інших цілей або функцій, при цьому зберігаючи свої історичні особливості, є життєздатними альтернативами нових будівель. Таке адаптивне повторне використання приносить користь навколишньому середовищу, продовжуючи термін служби будівель, зберігаючи природні ресурси і зводячи до мінімуму потребу в нових матеріалах. Крім того, невід'ємною частиною розуміння жити стало й зберігати ідентичність суспільства є необхідність збереження архітектурної самобутності.

Повторне використання існуючих будівель дуже часто означає мати справу з будівлями, внесеними до списку історичних пам'яток. Поєднання старого і нового безпомилково створює ідентичність і випромінює унікальність. Історичні будівлі формують спогади людей і їхні почуття приналежності. Окрім цінності унікальності, так само важливими є екологічна, психологічна та соціальна сила історичних цінностей [5, р. 34].

Значне зростання кількості будівельних проєктів з використанням вже існуючої архітектурної тканини, безумовно, багато в чому зобов'язане своїм успіхом надихаючим прикладам архітектури повторного адаптивного використання, які останнім часом реалізуються у різних країнах. Такі позитивні аспекти повторного використання існуючих будівель з точки зору збереження архітектурної спадщини, підтримки культурної самобутності, значущості міської атмосфери для спільноти, визнання її символічної цінності зміцнюють і підтримують ініціативи стійкості у бібліотечній архітектурі на регіональному, національному та міжнародному рівнях [5, р. 363].

Одним із вдалих проєктів повторного використання будівель є реконструкція Державної бібліотеки Беязід у Туреччині.

Державна бібліотека Беязід (Beyazıt Devlet Kütüphanesi) – одна з найстаріших і найбільших бібліотек у Стамбулі – перша державна бібліотека в Туреччині, яка була відкрита як Kütüphane-i Umumi-i Osmani за наказом султана Абдул-Гаміда II у 1884 р. Засновники прагнули організувати нову установу за моделлю національних бібліотек країн

Європи. Фонд бібліотеки був сформований переважно на основі книг, переданих з мечеті Беязід, а також пожертвованих і подарованих. Вже через три роки існування у її фонді налічувалося майже 4 тис. документів.

Під час Першої світової війни і війни за незалежність Туреччини у бібліотеці був розміщений склад. Лише у 1934 р. вона відновила свою роботу. Саме з цього року Бібліотека Беязід отримує обов'язковий примірник документів Туреччини. З 1952 р. у бібліотеці був відкритий дитячий відділ, але пізніше це приміщення пристосували для зберігання періодичних видань. У 1961 р. бібліотека отримала сучасну назву і особливий статус у бібліотечній системі Туреччини. З 1992 р. у бібліотеці функціонує спеціальний відділ для людей з вадами зору [1, с. 39-40].

Сьогодні фонд Державної бібліотеки Беязід налічує понад 1 млн. документів, у тому числі понад 800 тис. книг (з них 40 тис. рідкісних друкованих видань), понад 25 тис. рукописів арабською, перською та іншими мовами, 5 тис. інкунабул, 33 тис. листівок, 10 тис. плакатів, карти і навіть гроші. У бібліотеці знаходиться найчисельніший у країні фонд періодичних видань [1, с. 38].

Бібліотека Беязід розташована в одному з найяскравіших місць у старій частині Стамбула, у найважливішому громадському місці поблизу Гранд-базару – одного з найстаріших (збудований у 1455 р.) і найбільших критих ринків світу (тут працюють понад 4 тис. магазинів). Квартал, в якому знаходиться бібліотека, також тісно пов'язаний з наукою, літературою і історією, адже зовсім поруч – Стамбульський університет. Неподалік знаходиться історичний букіністичний ринок, а біля фасаду росте величезний платан, під яким ще з Османських часів і до цього часу влаштована кав'ярня під відкритим небом – місце зібрання інтелігенції, любителів книги, літераторів, митців і студентів.

Бібліотека знаходиться у старовинному приміщенні – у мечеті Беязід на однойменній площі – найстарішій із збережених імперських мечетей, побудованій у 1501-1506 р. за наказом султана Беязіда II. Бібліотека є частиною кюлліє мечеті Беязід. Довгий час нинішнє приміщення бібліотеки використовувалося як громадська їдальня для знедолених, пізніше – як караван-сарай, місце для мандрівників, як правило, з торговельних караванів. На цій території розташовувалися кухня, медресе, семінарія, лікарня, стайня і хамам. Архітектори комплексу будівель мечеті та кюлліє невідомі; вважається, що ними могли бути Хайреддін або Якуп Шах бін Султаншах [6].

Комплексу Беязід притаманні риси османської архітектури XVI ст., починаючи з якого вона спиралася як на ісламські, так і на європейські художні традиції. Цей період в архітектурі Туреччини характеризується купольними будівлями центрального плану, зосередженими навколо дворів. Їхня конструкція тримається на важких несучих кам'яних

стінах, а дахи вкриті свинцем. Візантійський вплив проявляється у таких елементах, як поєднання каменю і цегли або у використанні конструкції навісного купола. Мечеть Беязід повністю збудована із тесаного каменю і мармуру, взятих із навколишніх візантійських руїн.

У 1836 р. у шестикупольному приміщенні їдальні (нині тут знаходиться головний читальний зал) поклали дерев'яну підлогу і розмістили бібліотеку. У 1882 р. також відремонтували приміщення стайні і передали його бібліотеці міністерства освіти. За султана Абдул-Гаміда II в 1884 р. ця будівля отримала новий ретельно продуманий фасад з неоготичним відтінком.

27 січня 1884 р. у цих будівлях розпочала свою роботу бібліотека Беязід.

У 1946-1949 рр. у бібліотеці проведено масштабні реставраційні роботи. Це дало можливість проводити в оновленому читальному залі такі заходи, як наукові конференції, музичні вечори тощо.

За рішенням Ради Міністрів Туреччини у 1948 р. і 1953 р. бібліотеці передані і деякі інші історичні приміщення мечеті.

У 1955 р. у читальному залі дерев'яну дощату підлогу замінили бетонною, під якою на глибині 1 м прокладено канали для розміщення радіаторів та електрики. У 1969 р. центральний двір приміщення колишньої їдальні вкритий бетонним навісом, який підтримувала велика центральна колона.

Ще з 1950-х рр. в установі відчувалася гостра нестача місця. І відповідно до того, як зростав її фонд, бібліотека ставала все тіснішою. Тому у 1974 р. для її потреб передано і будівлю стоматологічної школи, яка знаходиться неподалік. Проте, це не вирішило проблеми. Наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр. бібліотека перебувала у жахливому фізичному стані [3, р. 4-5].

Ситуацію суттєво погіршив землетрус у Мармуровому морі 1999 р., внаслідок якого куполи і стіни старих османських будівель колишньої їдальні і стайні пішли тріщинами. Адміністрація бібліотеки була змушена розпочати обмежений косметичний ремонт.

Після того, як у 2001 р. Управління з охорони культурної і природної спадщини міста Стамбула зареєструвало весь комплекс Беязід як об'єкт національної культурної спадщини, гостро постало питання про необхідність архітектурної реанімації комплексу будівель Державної бібліотеки.

У 2006 р. стартував тривалий проєкт її масштабної реставрації, розроблений турецьким архітектурним бюро Tabanlıoğlu Architects (архітектори Мурат Табанлиоглу і Мелкан Гюрсель) за запитом Міністерства культури і туризму Туреччини. Основна реконструкція завершена у 2017 р. Пізніше, у 2018-2019 рр. замінено покрівлю з полімерного матеріалу ЕТФЕ на пірамідальний дах з подвійним склінням [7].

Реконструкція здійснена у комплексі будівель, який складається з двох, з'єднаних між собою, одноповерхових приміщень однакової висоти (колишньої їдальні/караван-сараю і стайні), центрального критого двору і двох задвірків. Загальна площа ділянки з дворами становить 2717 кв. м; забудована площа, у тому числі критий двір, – 1430 кв. м, великий задвірок займає 703 кв. м, а маленький – близько 84 кв. м [4].

Хоча історичні будівлі Державної бібліотеки Беязід є частиною великої площі, над якою височить вражаюче висока і велика мечеть, їхня велич, проте, залишається значною: 17 виступаючих напівсферичних напівкуполів, вкритих свинцем, і чотири невеликих неглибоких куполи створюють красивий динамічний пейзаж даху. Чотири неглибоких і два великих куполи увінчані восьмикутними світловими колодязями. Крім того, дах прикрашають прямокутні димоходи.

Головному фасаді будівлі колишньої їдальні для безхатків, її північному задньому фасаді, зверненому до великого внутрішнього двору, та її задньому східному фасаді, зверненому до маленького задвірка, притаманна одна архітектурна мова, схожа за своєю простотою. Фасади, складені з гладких і грубо обтесаних каменів, мають прямокутні вікна з оригінальними залізними решітками, мармурові рами, увінчані арками, характерними для османської архітектури, а також невеликі аркові вікна, в яких використовується «бульбашкове скло» (скло, що складається із з'єднаних між собою круглих частин).

Навпаки, головний готичний фасад старої будівлі стайні, прибудований у 1884 р., щедро прикрашений. Тут є великі стрілчасті вікна з вигадливими залізними решітками, карниз, прикрашений кольоровим мармуром і різьбленням по каменю, тонкі декоративні мармурові колони і багато прикрашені масивні залізні ворота. Задній фасад будівлі простіший, хоча тут також є такі ж великі стрілчасті вікна з декоративними залізними решітками, що і з головного фасаду.

Внутрішнє оздоблення будівлі їдальні відображає її витриманий елегантний фасад: він майже не прикрашений, тільки капітелі перистильного двору прикрашені квітковими мотивами. Всередині стайні куполи розфарбовані синіми квітковими мотивами.

І хоча спочатку адміністрація бібліотеки бачила метою проекту тільки відновлення окремих пошкоджених елементів в історичних будівлях і перетворення всього приміщення на книгосховище, архітектори змогли переконати у доцільності створення читальних залів рідкісних і цінних книг з боксами у вигляді вітрин для зберігання документів, а також упорядкуванні внутрішнього двору з парковими зонами відпочинку і реконструкції адміністративних приміщень. Загалом, ні від безпосереднього замовника – бібліотеки, ні від Міністерства культури і туризму Туреччини, ні від представників Фонду Догана для архітекторів не надходило ніяких суворих обмежуючих вказівок, вони отримали повну

свободу рішень і розробляли більшу частину проєкту самостійно [3, р. 6].

Унікальність 500-літнього приміщення вимагала від архітекторів і реставраторів делікатного підходу як у ретельному відновленні конструкції будівлі, так і у реорганізації інтер'єру. Майстри керувалися принципом мінімального втручання з метою зберегти дух стародавньої будівлі і проявити повагу до її історичної цінності, проте, в об'єкті все ж були зроблені деякі конструктивні нововведення.

Завданням архітекторів було модернізувати історичну будівлю, зробити її зручнішою для читачів і створити унікальні можливості для зберігання і експонування скарбів бібліотеки. Загалом, існуючі масиви історичної будівлі і лінія даху залишилися без змін. Архітектурне бюро лише запропонувало прибрати бетонний дах над центральним двором і додати великий читальний зал, два менших читальних зали, місця для відпочинку на відкритому повітрі і кімнати, де можна одночасно показувати і зберігати рідкісні і цінні книги [2].

У бібліотеці перенесений головний вхід – тепер він влаштований у оновленому критому дворі зі сторони площі Беязід. Архітектори замінили бетонний дах 1980-х років легкою прозорою мембранною структурою, яка фільтрує природне денне світло і регулює мікроклімат внутрішнього двору. Тепер цей простір є зручним місцем для прийому гостей і проведення різних заходів незалежно від сезону і погодних умов. Зони відкритого доступу до фонду і читальні зали згруповані навколо цього двору і розташовані на декількох поверхах.

Не дивлячись на зміну навігації користувачів всередині приміщення, внутрішнє планування будівлі майже не зазнало трансформацій. Сьогодні у бібліотеці, площа якої становить майже 3 тис. кв. м, а висота – три поверхи, є головний читальний зал, зали зі спеціальними колекціями, виставкові зони, книжковий магазин, на задвірку розташовано кафе. Лише до північно-східного фасаду бібліотеки прибудовано нове приміщення, яке гармонійно співвідноситься з масштабами історичної будівлі.

Ландшафт головного задвірку площею 703 кв. м складається з доріжок, вкритих гравієм; чотирьох бетонних лавок довжиною 9,4 м; оливкових дерев, кипарисів і сосен, розташованих у квіткових клумбах; зеленої стіни з червоних фотоній, висаджених для захисту нових технічних систем будівель. У процесі реконструкції збережено оригінальні дерева – платани, сосни та фігові дерева, між лавками висаджено траву. Спочатку передбачалося у парковій зоні висадити дерева у ґрунт, але під час будівництва під землею виявлені деякі приховані інфраструктурні системи, що змусило використовувати плантатори.

Для користувачів на цьому задвірку облаштована зона відпочинку: встановлено два кіоски, зроблені з металу, металевої сітки і скла. Тут користувачам бібліотеки пропонують легку їжу і напої.

Пейзаж меншого задвірку абсолютно порожній: тут немає ні дерев, ні лавок. Задуманий архітекторами дизайн, реалізувати не вдалося через те, що під час реставрації тут виявили руїни візантійської церкви. Експерти з Археологічного музею Стамбулу визначили її як римську базиліку Святої Анастасії, датовану V або VI ст. Прозора підлога із плексигласу надійно захищає належним чином розчищені руїни, які тепер доступні відвідувачам для огляду [7].

Одним із пріоритетних завдань реконструкції було створення належного простору і оптимальних умов для зберігання фонду рідкісних і цінних книг Державної бібліотеки Беязід. Цікавою інноваційною частиною проєкту стало розміщення у читальних залах великих прозорих боксів з чорного скла, обладнаних системами клімат-контролю і призначених для збереження найбільш цінних документів. Вони легкодоступні, компактні, добре освітлені. Це полегшує роботу працівників бібліотеки, які щоденно вимірюють всередині боксів температуру і вологість повітря, щотижня прибирають їх упродовж 2-3 годин. Забезпечуючи оптимальні безпечні умови зберігання документів у відповідності до міжнародних стандартів, ці найсучасніші технологічні монолітні конструкції різко контрастують із світлою кладкою старовинних стін [3, р. 17-18].

Обмеживши місця для зберігання книг компактними скляними боксами, архітектори зменшили обсяг контрольованого середовища, тим самим зробивши будівлю термічно ефективнішою в умовах перехідного середземноморського клімату Стамбула (взимку тут холодно, а влітку спекотно і сонячно, осінь і зима – дощові сезони). Читальні зали і адміністративні приміщення завдяки вікнам, які виходять на вулицю, мають природну вентиляцію, яку також суттєво покращують шахти п'яти димових труб, розташованих у будівлі.

Архітектори створили нову підземну систему опалення та кондиціонування повітря, забезпечивши всередині бібліотеки дуже хороший тепловий комфорт. Навіть взимку система обігріву активується через вентиляційні отвори в підлозі, і у бібліотеці тепло, незважаючи на великі площі приміщень [3, р. 19].

Бібліотека, як і було задумано, зберегла історичний вигляд. Реставрація історичних будівель проведена з особливою ретельністю і смаком. Архітектори вирішили посилити красу оригінальних будівельних матеріалів, оголивши їх і знявши всі покриття, за винятком поштукатурених куполів і склепінь. Використовуючи нові матеріали, для візуального відокремлення старих і нових поверхонь архітектори ретельно обирали вапняк, мармур, дерево і цеглу трохи світліших тонів. Палітра матеріалів, обраних архітекторами (сталевих конструкцій, скла, алюмінію, дерева, террасо), вдало контрастує сірими і світло-бежевими відтінками з палітрою оригінальних матеріалів історичних будівель. Сучасні матеріали за

рахунок простоти форм, кольорів і текстури стали органічною частиною старовинної споруди з високими склепінчастими стелями і кам'яними стінами, і, в той же час, додали простору сучасних ноток.

Більшу частину оздоблення приміщень відновлено до первісного стану. Вапняк і мармур, використані на фасадах і стінах, залишилися незахищеними, фарба, плями і покриття на них видалені. У центральному дворі очищено і відремонтовано вапнякову та мармурову підлогу.

Відновлено оригінальні барвисті квіткові розписні мотиви куполів головного читального залу, залишки знайдених оригінальних картин залишилися недоторканими.

З огляду на сильні пошкодження оригінального дерева у віконних рамах будівель, всі вони замінені. Нові вікна оснащені подвійним склінням. Всі внутрішні дерев'яні двері замінено на двері з сосни. Повністю замінено оригінальну соснову стелю перистилію.

Чавунні двері будівлі, у тому числі вхідні, знімалися для повної реставрації. Ковані віконні решітки, які впродовж декількох десятиліть неодноразово фарбували у зелений колір, піддано струменевому очищенню і пофарбовано у сірий. Їхній первісний колір залишається невідомим.

Особливої уваги реставраторів потребували залізні елементи різних частин оздоблення будівель (залізні двері, віконні решітки з кованого заліза), які за багато десятиліть неодноразово були вкриті шарами фарби, частина з них була сильно пошкоджена корозією. Всі вони ретельно очищені, відреставровані і оброблені новими матеріалами. Відновлено відсутні частини дверей і решіток. Вони були спеціально виготовлені із заліза, переробленого з інших частин будівлі.

Проведено ретельну реставрацію мармурових елементів оздоблення будівель. Всі поверхні знесолено, очищено за новітніми технологіями. Спеціальними наповнювачами оброблено тріщини і стики на оригінальних мармурових сходах і підлозі. Для відтворення відсутніх частин підлоги використовувався найкращий мармур.

Після ретельного аналізу, випробувань, консультацій з сейсмологами проведені захисні роботи на випадок землетрусів: кілька купольних конструкцій зашито сталевими скобами, деякі колони посилено сталевією ґратчастою системою.

Представники архітектурного істеблішменту Туреччини високо оцінили проєкт, справедливо вважаючи, що відновлювальні роботи пройшли успішно завдяки чуйному підходу архітекторів, але, що найважливіше, тому, що вони зібрали неймовірну команду найкращих у Стамбулі експертів і підрядників. Для реконструкції використовувалися будівельні матеріали виключно турецького походження і виробництва, всі спеціалісти різних

професій, підрядники, робітники і консультанти – фахівці з Туреччини (окрім консультантів з освітлення з Німеччини) [3, р. 15, 23].

Все електричне та інше технічне обладнання, яке підтримує необхідні рівні освітлення, температури і вологи у приміщенні, приховані під фальш-підлогою і фальш-стінами на відстані від історичних стін. Технічна майстерність, з якою мінімізовано втручання і приховано механічні та електричні системи, особливо відзначається фахівцями. Реставрація кам'яної кладки також отримала надзвичайно високу оцінку місцевого професора реставрації каменю [3, р. 22].

Дизайн інтер'єру навмисно різко контрастує з архітектурою історичних будівель, прямо заявляючи, що відновлення спадщини може бути сучасним за своєю природою. Фахівці відзначають «легкість, доречність і зручність дизайну і сучасних меблів» [3, р. 22].

Внутрішня обстановка дуже гарно підходить для простору бібліотеки: скляні бокси компактні, підняті над землею і органічно вписані в архітектуру історичної будівлі, виставкові елементи добре освітлені.

Нові сучасні білі меблі у читальних залах зручні та перегукуються з білими з блакитним розписом куполами, а м'яке і непряме освітлення сучасних чорних круглих люстр, дизайн яких виконаний студією Dinnebier Licht (Німеччина), за подібністю до тих, що використовувалися у мечетях XV ст., підкреслює геометрію простору. Світильники біля підніжжя стін додають йому додаткової глибини.

Щоб забезпечити оптимальну атмосферу для читання і досліджень, захист документів, а також створити сучасну інфраструктуру бібліотеки як громадського простору, архітектори надавали пріоритетного значення автентичній аурі комплексу за рахунок додавання контрастних, але гармонійних деталей у сучасні приміщення.

Відвідувачами головного читального залу і читацьких зон у внутрішньому дворі є переважно старшокласники і студентська молодь (від 16 років) і користувачі пенсійного віку (переважно до 65 років). У читальному залі відділу рідкісних книг працюють, в основному, аспіранти, дослідники і науковці як з Туреччини, так і з інших країн, а також співробітники бібліотеки, які займаються тут систематизацією, каталогізацією, скануванням, реставрацією та вивченням рукописів та рідкісних видань. Архітектори запропонували користувачам великий читальний зал площею 388 кв. м зі стійкою видачі книжок і невеликий читальний зал площею 65 кв. м.

Користувачі і персонал бібліотеки дуже задоволені спокоєм нових просторів бібліотеки, який сприяє ефективній дослідницькій роботі, особливо відзначаючи комфорт головного читального залу, в якому багато природного освітлення, тепло у будь-яку пору року, є швидкісний Інтернет і зручні столи і стільці.

Проект реставрації Державної бібліотеки Беязід, який фінансувався коштом приватного Фонду Айдина Догана, станом на 2014 р. коштував 4,5 млн. доларів США, додаткове скління двору обійшлося ще у 315 тис. доларів США. Щорічні витрати на технічне обслуговування і утримання будівель бібліотеки після реставрації становлять 63825 доларів США (станом на 2019 р.) [3, р. 14-16].

Проект отримав достойне визнання міжнародною архітектурною спільнотою: у 2017 р. бібліотека стала учасником шорт-списку офіційної архітектурної премії Європейського Союзу Mies van der Rohe Awards, а у 2019 р. – фіналістом міжнародної архітектурної премії Aga Khan Architecture Awards [2; 3; 6; 7]. Така оцінка підтверджує факт, що адаптивне повторне використання, яке раніше вважалося другорядним архітектурним завданням з точки зору архітектурної творчості, краси і важливості, тепер справедливо жодним чином не поступається абсолютно новим будівлям з точки зору проектування, будівництва та оздоблення [5, р. 32].

Архітектори і реставратори Державної бібліотеки Беязід додали цінності багатівіковій будівлі, підкресливши якості історичного місця, зберігаючи його дух і у той же час перебудувавши відповідно до нових сучасних вимог, що висуваються сьогодні до публічної бібліотеки. Майстерна реставрація стародавніх розписів приміщень і впровадження сучасних об'єктів в історичну будівлю сприяють інтенсивному використанню бібліотеки і її активній інтеграції у міське життя. З 2015 р. вона відкрита для користувачів цілодобово і приймає біля 100 тис. відвідувачів щорічно.

Розміщуючи сучасну бібліотеку в історичній будівлі, архітектори і реставратори проекту сприяли поліпшенню навколишнього архітектурного середовища всього комплексу й історично значущої площі Беязід, яка заряджена духом і ідеями інтелігенції, яка збирається у цій частині міста впродовж багатьох століть.

Цей проект є прекрасним прецедентом і демонстрацією взірцевих стандартів для аналогічних проектів реабілітації не тільки у Туреччині, але і за кордоном, оскільки втілює сучасний архітектурний і реставраційний підхід до історичних будівель.

Список джерел:

1. Назмутдинов И. До встречи в Стамбуле / И. Назмутдинов // *Библиотека.* – 1995. – № 7. – С. 38-40.
2. Alsammarae Rima. Aga Khan Award-nominated Beyazit Public Library, renovated by Tabanlıoğlu Architects. Дата оновлення: 23.05.2019. URL: <https://www.middleeastarchitect.com/projects/43211-in-photos-aga-khan-award-nominated-beyazit-public-library-renovated-by-tabanlıoğlu-architects> (дата звернення: 11.10.2021).

3. Beyazit State Library renovation on-site Review Report, edited by Aga Khan Award for Architecture, 2019 / Aziza Chaouni (reviewer). 72 p. URL: <https://archnet.org/publications/14041> (дата звернення: 11.10.2021).
4. Beyazit State Library Renovation. URL: <https://www.akdn.org/architecture/project/beyazit-state-library-renovation> (дата звернення: 11.10.2021).
5. Hauke Petra, Latimer Karen and Niess Robert. New Libraries in Old Buildings: Creative Reuse : IFLA Publications. Vol. 180. Berlin, Boston: De Gruyter Saur, 2021. 390 p. URL: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1100/1/180.pdf> (дата звернення: 11.10.2021).
<https://doi.org/10.1515/9783110679663>.
6. Mancini Giuseppe. Will Turkey's oldest library sweep Aga Khan prize? Дата оновлення: 22.08.2019. URL: <https://www.al-monitor.com/originals/2019/08/turkeys-oldest-ottoman-library-up-for-aga-khan-prize.html> (дата звернення: 11.10.2021).
7. Turkish Project on 2019 Shortlist for Aga Khan Award for Architecture. URL: https://d1zah1nkiby91r.cloudfront.net/s3fs-public/media/documents/akaa_documents/2019_akaa_cycle/turkey_2019_akaa_shortlist_global_english_17042019_projectspecific.pdf (дата звернення: 11.10.2021).